

L'aigua a pagès i el rec del Solà d'Andorra

Pere Canturri i Montanya



L'aigua és un element indispensable per a l'existència de qualsevol tipus de vida.

Des de fa uns 6.000 anys, quan l'home prehistòric es va fer sedentari i va començar a desenvolupar una incipient agricultura, l'aigua ha estat un element condicionant per a la vida de pagès. Quan els primers pobladors d'Andorra van començar a construir habitatges permanents i es van organitzar en grups familiars i tribals, van buscar com a emplaçament llocs propers a un riu, una font o un corrent d'aigua; així varen néixer els primers nuclis d'habitació.

L'aigua era un element necessari per al consum humà, per al bestiar i per als conreus.

Per contenir aquest bé tan preuat, van inventar els primers atuells, de fang, de pell o de fusta, i amb el seu ús, aprenqueren la cocció de carns i verdures bullint-los en aigua per fer-los més digeribles i més gustosos. L'aigua podia escassejar en el temps de la canícula i van aprendre a recollir i guardar les aigües pluvials en grans tines, cisternes o embassaments.

A Andorra, l'establiment humà més antic fins ara conegut és la Balma de la Margineda. L'home hi va viure fa uns 10.000 anys. Escollir aquest lloc no fou casual. La balma ofereix un lloc d'aixopluc de considerables dimensions, està exposada a migdia i resguardada dels vents del nord. Però sobretot està prop del riu. Tenien l'aigua a l'abast. Un altre lloc d'important poblament des de final del neolític a la plana d'Andorra fou el Cedre, vora Santa Coloma. Tot i el perill que oferia el despeniment de roques de la muntanya, s'establirien a la tartera, sobretot on hi ha ara el col·legi de les Monges i el cementiri d'Andorra. Una raó important és que tenien a la vora un llac que llavors omplia la plana tancat per l'estret que forma la vall, on ara hi ha la Renault i on desaigua el riu d'Enclar. Tenien l'aigua a prop, en quantitat i amb una excel·lent reserva.

Un interessant lloc d'emplaçament que des de l'edat del bronze fins a èpoques històriques va existir a les Valls fou el poblat de l'Oral, vora Vila, a Encamp, al cap del roc que hi ha davant Ràdio Andorra. Des del poblat, un caminet tallat al roc portava al torrent proper que baixa de Beixalís. Tenien l'aigua a l'abast i si era necessari tenien el riu Valira al peu del tossal.

I a Segudet, entre el torrent i el riu també es va establir un important poblament prehistòric. Com veiem doncs, és en funció de l'aigua que l'home escollia el lloc per residir.

Les valls del Pirineu, i amb elles Andorra, són llocs on l'aigua sol ser abundant. Les grans nevades d'hivern converteixen les muntanyes en quantioses reserves d'aigua que, en fondre's, a la primavera omplen llacs i estanys i vessen en torrents i rierols per totes les muntanyes. Les fonts solen ser nombroses i mantenen el seu cabal amb certa regularitat.

Abans, Andorra la Vella tenia repartides pel poble unes quantes fonts. Algunes encara existeixen ara, però han perdut el seu entorn natural. A la plaça, hi havia una font, uns coms per abeurar els animals i un safareig. En algunes cases privilegiades els anys 1920, hi arribava l'aigua de la Font Vella, que estava situada a l'alzinar de Guillemó, més o menys davant d'on hi ha ara l'ambaixada francesa. Anava conduïda amb tuberies de plom. Aquesta aigua omplia una case-ta que feia de dipòsit al mig del barri antic.

D'allà rajava una aixeta. Es coneixia amb el nom de la font de la placeta Monjó. Les cases del barri antic que no tenien aigua corrent l'anaven a buscar a aquesta font.

Hi havia la font de la Call, que rajava on ara es coneix com els Quatre Camins. Abans de fer la carretera allà hi havia l'entrada al poble d'Andorra.

Tradicionalment, cap al col·legi Sant Ermengol hi havia una altra font, coneguda també com a font de la Call. Conduïda des de molt antic amb una canonada de ceràmica envernissada interiorment, arribava a una capelleta que hi havia una mica més avall, vora el camí Ral. La capelleta, amb arcada d'entrada i volta de canó, tenia a cada banda uns bancs de pedra. S'anomenava font de Sant Bernabé. Tenia al davant la gran creu gòtica de terme coneguda com la Creu Grossa. Aquesta font i la creu se situarien més o menys darrere la casa Claverol, on hi ha la representació de la Kodak, a l'avinguda Bisbe Iglesias. Entre la creu i la font passava el camí ral que anava d'Andorra a Engordany i la Massana. La gent de permunt, quan baixava a Andorra per alguna festa, solia rentar-se els peus en aquesta font i si en tenien es canviaven les espardenyies i es posaven sabates.

Al Puial, hi havia la font d'aquest nom amb abeurador per al bestiar i safareig.

Al peu de les cases del Pui hi havia la font de Tobira, que brollava copiosa i sortia de sota la penya. Tenia també un safareig arran de terra i uns coms per abeurar-hi el bestiar.

Al mig de la tartera, sobre el carrer Bonavista actual, naixia la font de Farrús. Aquesta font es va canalitzar i durant molts anys fou l'aigua que es portà per les cases d'Andorra.

A l'Obac, era famosa la font del Ribal. L'important déu d'aigua sortia sota les roques molt freda. Era tan bona que la gent deia: "L'aigua de la font del Ribal arrebenta i no fa mal". Era un lloc on la gent acostumava a anar a dinar o a berenar els dies de festa amb bon temps.

Una altra font que tenia la fama de brollar fresca era la de la Llacuna. A l'estiu, al vespre, eren molts els que n'anaven a buscar.

Quan Andorra va començar a créixer cap als anys 1950, l'aigua de les fonts que es conduïa a les cases va començar a escassejar. El comú va oferir un premi a qui descobrís noves fonts al Solà.

Al cap de la tartera de davant d'Andorra, es descobrí una petita font que a base de barrinades s'intentà engrandir i augmentar de cabal, però mai no rajà en abundància. El que la va descobrir s'anomenava Teixidó. D'aquí li quedà el nom de la font del Teixidó.

Hi havia també uns torrents que acostumaven a portar aigua, tot i eixugar-se algunes vegades a l'estiu. A l'Obac són importants el torrent de la Comella i el torrent del Forn, que en època de tormentes i torrentades poden fer força mal. Al Solà, on ara hi ha el cementeri d'Andorra baixa també el torrent de la Basera de Mateu.

L'home sempre ha estat pendent del temps meteorològic. Diuen que el pagès té un ull al cel i un altre a la terra.

Encara avui, tot i que l'economia domèstica no en depengui com abans, el temps és motiu d'interès. Sols cal veure la importància que les seves prediccions comporten en la informació meteorològica de la televisió, la ràdio o els diaris.

Si s'hi fixen, parlar del temps encara ara pot ser l'excusa per començar una conversa. Jo recordo que quan era jove i anaves a buscar una noia per ballar, sempre encertaves la conversa parlant del temps.

Encertar el temps que farà ha estat una inquietud al llarg de la història. Sols cal recordar els calendaris perpetus del pagès o de l'ermità, que preveïen el temps al llarg de l'any, o el calendari de frare caputxí, que es posava o es treia la caputxa segons el temps que faria, i assenyalaria amb la vareta la pluja, el sol i la ventolera.

El nostre costumari està ple de símptomes que poden anunciar el temps: que si algunes flors tenen o no la tija llarga anuncia que serà o no any de neus, que si les abelles volen baixes vindrà pluja, que si les mosques atabalen senyal de tronada, que si fan mal els ossos o l'ull de poll hi haurà canvi de temps, etc.

Els més coneixedors d'un indret poden encertar una tronada sols veient un nuvot en un cel serè. Ara bé, quan aquest element, l'aigua, no segueix la seva cadència natural en el cicle anual pot ocasionar greus danys fins a portar la ruïna.

Per aquest motiu, des de la prehistòria, tot un ritual fou creat a fi de propiciar la pluja o d'allunyar la tempesta.

Tots els pobles han tingut infinitat de ritus màgics encaminats a obtenir pluja. I és que la terra quan patia un gran eixut podia tenir conseqüències terribles. Des dels sacrificis als déus fins a les disfresses imprecatoriïes tot ha estat possible. Recordi's que encara quan algú es posava alguna peça de vestir al revés hom deia que faria ploure.

Als déus pagans els supliïren els sants. El cristianisme va integrar bona part d'aquesta litúrgia. Les divinitats locals varen cedir el tutelatge a l'Església.

L'aigua nova, l'aigua que brolla arreu amb la vinguda de la primavera ha estat sempre celebrada com a renaixement de la vida després de la letargia hivernal. Aquesta alegria primitiva, el cristianisme la inclourà en la festivitat del dissabte de Glòria. Aquest dia tenia lloc la benedicció de les aigües baptismals. La cerimònia seguia rituals que recorden les antigues actituds de xamans o bruixots tribals. La litúrgia que acompanyava la benedicció era la següent: després de les oracions pertinents, el sacerdot divideix l'aigua amb la mà, en forma de creu, la toca i hi fa creus al damunt, la tira cap a les quatre direccions, l'hi llença l'alè tres vegades, tres vegades més hi fica el ciri pasqual cada vegada més endins, fent la figura d'una creu, hi barreja l'oli dels catecúmens i el crisma, i acaba amb el cant de les lletanies de tots els sants. Per algú no creient i ignorant de la religió catòlica, aquest ritual li pot semblar tant primitiu com el del bruixot de la tribu. Mentre durava la cerimònia, a Sant Julià uns escopetaïres galejaven sense parar i les campanes no paraven de tocar. Durant el repiqueteig tothom anava a l'església a buscar aigua beneïda que portava a casa per espargar-la aquell dia. Protegia de tot mal.

Les èpoques de gran sequera han marcat la història.

És famosa la gran secada que patí tota la península Ibèrica al segle XVIII: varen passar dos anys, el 1753 i el 1754 sense ploure, amb les calamitats que hi van seguir.

A Andorra també hi va haver grans mancances de pluges a finals del 1600. Moltes vegades les males collites sols donaven el blat just per tornar a sembrar, amb la qual cosa faltava el pa tota l'anyada. Llavors, gràcies als privilegis concedits pel rei de França, se solia comprar blat a les regions veïnes de Tolosa i sortir de la misèria.

Quan la pluja era tan necessària perquè els blats poguessin granar i madurar els fruits, s'invocava al cel. Arreu tota la pagesia demanava el socors dels seus excels patrons, especialment sant Isidre. Sant Isidre, tanmateix, era un sant relativament modern. El seu culte no es va estendre fins a final del segle XVI. Abans els pagesos andorrans tenien com a especial protector Sant Galderic. Sant Galderic era rossellonès i era especialment invocat per obtenir la pluja. Les seves relíquies es guardaven a Sant Martí del Canigó. Eren tan preuades que els veïns de Vernet no volien que sortissin del terme de la seva població, no fos que a còpia de ser invocat per molta gent d'altres llocs, se'ls gastés el poder donar pluja. Amb tot, en cas de greus sequeres s'havien arribat a portar fins a Perpinyà, sucades en l'aigua de mar de Canet perquè la pluja els fos propícia.

Aquest sant, que tanta aigua devia obtenir per als andorrans del passat, va estar pràcticament oblidat amb el culte al madrileny San Isidro. A les esglésies d'Andorra sols n'existeix una petita imatge, a l'altar de l'església de la Cortinada, on Sant Isidre ocupa un lloc d'honor.

Però aquestes terres del Pirineu patirien una greu manca de pluja per descuit de Sant Galderic. Conten que una vegada Sant Pere va voler anar a veure Barcelona i va demanar una setmana de vacances a Jesús. Jesús la hi concedí i, mentrestant, va encarregar la guarda de les portes del cel i de les deus d'aigua a Sant Galderic. Però vet aquí que Sant Pere es va trobar tan bé a Barcelona que s'hi va quedar una mesada, i després una altra i una altra, amb el consegüent enfado de Jesús. Quan finalment va tornar, Sant Galderic havia deixat descuidats els seus negocis amb la pagesia del Pirineu. Moltes fonts s'havien estroncat, alguns rius s'havien eixugat, no havia caigut ni una gota d'aigua i els conreus patien set. Sant Pere va córrer a obrir les aixetes que estaven mig rovellades. Força va tardar el sant a poder-les obrir i tornar la pluja benèfica als camps. Pel Pirineu i el Rosselló quan no plovia es preguntaven si Sant Pere no hauria tornat a Barcelona i havia deixat a Sant Galderic la guarda de les portes del cel.

Quan la secada era esfereïdora, es feien rogatives per demanar aigua. Es començava fent novenes a un sant determinat. Durant nou dies seguits se li pregava demanant aigua. Si així no se n'obtenia, s'organitzaven processons. Es passejava el sant per places i carrers i fins i tot pels camps del terme perquè s'adonés com n'estaven d'esgotats.

Algunes imatges eren invocades en aquests casos. Per exemple, la Mare de Déu de Meritxell. Els seus goigs diuen textualment "quan del cel la pluja ens manca, promptament la feu baixar". A Ordino era especialment invocat Sant Pere del Serrat. Si tot i les oracions i processons no queia l'aigua del cel, els feligresos ordinencs portaven la imatge del sant al riu i el submergien de peus a l'aigua. Conten que un any no varen tenir temps de tornar-lo a l'església que una pluja torrencial es desencadenà.

A Andorra la Vella la que semblava tenir un poder especial era la verge de la Pietat. Podia afavorir la pluja quan ja s'havia provat tot. Però hom dubtava de treure-la en processó si no era d'imperiosa necessitat, ja que, conten, una vegada la varen treure i la tempesta de pedra seva fou tan forta que no hi va quedar res.

Reminiscències dels temps antics és algun joc de la mainada andorrana relacionat amb ritus propiciatoris per obtenir aigua al cel.

El costumari català de Joan Amades recull que cap al mes d'abril, amb preferència a d'altres moments de l'any, els xicots de Sispony, d'Anyós, de la Cortinada i d'altres llogarets andorrans, jugaven al grupal. Aquest joc tractava de simular una baralla entre gripaus i granotes, sembla com si recordés alguna pràctica màgica imitativa dels moviments d'aquests batracis que per muntanya creuen que criden i porten la pluja tan necessària per als conreus en aquest moment de l'any. Tots els jugadors, llevat el rei o gripau, després de saltar fan el paper de granota, i s'escampen tot saltant, ajupits fins a gairebé tocar de cul a terra i amb els braços enlaire, posició forçada molt propensa a caure al terra. Qui para fa de gripau i empaita les granotes saltant com elles, però amb els braços estesos. Si n'atrapa alguna, para i fa de gripau.

La manca de pluja era llastimosa, però també era un perill l'excés d'aigua: les tronades, les tempestes i els aiguats. Si aquest era el cas, llavors també es recorria al ritus ancestrals i als sants.

Un dels talismans de protecció eren les pedres o relles del llamp. Aquestes pedres, segons la tradició popular, eren la punta dels llamps que en caure s'enfonsen al terra. Així havien donat una explicació a les destrals prehistòriques que ocasionalment es troben pel terme.

Les relles o pedres del llamp segons la creença protegien dels llamps i controlaven la fúria de la tempesta i el devessall d'aigua. Fa uns anys una vella d'Arinsal, quan amenaçava tempesta, sortia al mig de la plaça amb una creu feta amb dos bastons, portant-hi lligada al mig una destrala prehistòrica: la rella del llamp la brandia enlaire cap als quatre costats intentant exorcitzar els mals que els elements enfurismats poguessin desencadenar.

En altres llocs es posaven destrals a terra amb el tall enlaire amb la finalitat que tallessin l'aigua i per mimetisme la nuvolada. Fins i tot la creença arribava a suposar tallada una pedregada si alguna de les pedres que queien era partida pel fil de la destrala.

La religió havia cristianitzat antigues creences. Vora cada església parroquial d'Andorra havien existit uns coberts quadrats anomenats comunidors. Aquestes senzilles construccions de quatre pilars o quatre parets sostenint una teulada piramidal tenien una obertura o finestra orientada a cada punt cardinal. Quan amenaçava la tempesta des d'allà es comunia o exorcitzava. El capellà se situava al centre del comunidor i amb l'aspersori beneïa cap als quatre costats comunint els núvols, el llamp, el vent i la pedra, com si de veritables esperits del mal o dimonis infernals es tractés, a mantenir-se dins l'ordre i no provocar danys.

Les paraules de l'exorcisme eren corprenedores.

Dins aquest ritual, cal situar també tocar les campanes fortament quan s'aboca la tempesta. Seria l'herència segurament de ritus on el soroll trencava o feia fugir la pluja incontrolada.

En el llibre d'actes del quart d'Arinsal, l'any 1628, s'ordena que les campanes s'hagin de tocar per torn de cases quan hi hagi temporal, tant com duri, amb pena de ser castigat amb el cot del quart.

El mateix fi protector tenien les candeles repartides a la missa el dia de la Candelera. Quan la negror de la tempesta enfosquia la casa i amb els primers trons marxava la llum, amb la temor del vent i l'estabec de grosses gotes contra els vidres i els llosats, s'encenien aquestes candeles per protegir-se de tot mal. A l'ensem, es resava el trisagi, màxima invocació al poder celestial, recitant la jaculatoria: "Sant Déu, Sant Fort, San Immortal, deslliureu-nos de tot mal. Sant, Sant, Sant Senyor Déu dels exèrcits plens estan els cels i la terra de vostra glòria. Glòria al Pare, al fill i l'esperit Sant."

Als pobles d'Andorra era costum tallar puntes de branca d'avet el dia de Sant Marc o de Sant

Pere Màrtir i posar-les clavades a les llindes de la porta de casa o de la cort el dia de la Invençió de la Santa Creu, a fi que protegissin de les tempestes. També se'n posava a les ribes i marges dels conreus per salvaguardar les collites.

És creença estesa que hi havia persones que, amb tractes amb el diable, podien provocar tempestes i pedregades devastadores o sequeres que ho rostien tot. Quantes pobres andorranes denunciades per aquestes bruixeries no varen sofrir judicis i penes en temps passats. Per exemple, la Biangueta de Canillo, que fou jutjada l'any 1604 per fer que pedregués sobre uns prats, o la Margineda *la Rusca de Sornàs*, jutjada pel mateix l'any 1624, segons Robert Pastor.

Hem parlat de les greus sequeres, però també hi ha constància de greus aiguats com els de l'any 1936, que s'endugué mig poble d'Encamp o el més recent de l'any 1982, que ocasionà greus danys a totes les valls i que fins i tot va causar víctimes mortals.

El llibre d'ordinacions del quart d'Ordino parla de la reunió tinguda el 19 d'octubre del 1872 per reparar "els danys als camins i possessions fets per la pluja que cau des de fa dinou o vint dies".

A Andorra, els llocs on es feien el blat i els cereals solia ser al secà, en feixes aixades en terrasses als pendents de les valls. Als llocs on es podia girar aigua se solien fer prats de dall, per tenir herba per al bestiar durant les llargues hivernades. Amb tot, no hi solia haver recs importants. Es limitaven a derivar aigua del riu cap a les prades o a fer segles que portessin l'aigua dels torrents o fonts als conreus propers.

Algunes canalitzacions tallades a la roca viva o sostingudes per aqüeductes de troncs en tisora, laborioses i enginyoses podien portar l'aigua en alguns llocs tant per al consum humà com per a les bèsties. L'aigua sobrant llavors servia per regar alguns horts propers.

D'aquestes canalitzacions en tenim restes importants a les Bons o a cal Plandolit a Ordino. A cal Bringué del Pui d'Olivesa, es portava l'aigua d'una font de Rocafort per mitjà de secles tallades al roc i canals de fusta sostinguts en alguns llocs per alts troncs en tisora que eren veritable obra d'enginyeria rural.

A Ordino, cal Plandolit fou la primera casa on es va portar l'aigua. A l'aigüera de casa Plandolit rajaven contínuament dues aixetes com a senyal de benestar i riquesa. Fou també aquesta família qui va portar l'aigua a la font de la plaça i va deixar que l'aigua sobrant fos aprofitada per cal Nicolau per poder regar els horts.

Quan la font queia allunyada o s'havia d'anar al riu, se solia portar l'aigua amb dos farrats o calders penjats a cada extrem d'un llarg bastó que es duia a l'espatlla i que s'anomenava la *collada*. Per fer funcionar els molins, les fargues i alguna serradora es feien uns recs o canals de certa importància.

A Andorra la Vella, tenia un cabdal considerable la segla del molí. Començava on ara hi ha el Parc Central i anava fins al molí de Tobira. Un cop utilitzada l'aigua, seguia prats avall i servia per regar. A Ordino eren importants les que duïen aigua a la Farga d'Areny i de Rossell.

Per captar l'aigua del riu i derivar-la cap a un costat per fer un rec o canal, es construïa al mig una peixera. Consistia a fer un barratge al riu, elevant-ne el nivell i que fes resclosa per donar el cabal necessari al rec.

Una peixera havia d'estar molt ben construïda per aguantar l'aigua i les torrentades i crescudes que pogués sofrir el riu. Es feia formant un tancat de troncs posats en horitzontal l'un sobre l'altre d'un marge a l'altre del riu. Darrere s'omplia de pedres i grava. Per damunt es posava una

solera de troncs inclinats, clavats al llit del riu i amb els caps sobre els que feien de barratge i es cobria de rocs, grava i terra.

L'aigua passava per sobre aquest llit de troncs i queia en cascada cap al barratge. A la presa que feia s'obria l'entrada del canal. Se'n deia peixeres ja que eren lloc apreciat per les truites a l'estiu i on criaven a l'hivern al temps de fred.

La importància que tenia el temps ara en les collites era suficient per permetre que ocasionalment es pogués treballar en diumenge o en festes assenyalades. En festes de *guardar*, com es deia.

Quan la sequera feia perillar les plantes o quan la pluja amenaçava l'herba seca que s'havia de recollir se solia demanar dispensa al capellà per poder treballar. Jo recordo molt bé quan el capellà d'Andorra, Mn. Lluís, autoritzava a treballar en festes santificades pagesos que havien de regar els planters o recollir l'herba. Ho anunciava donant els noms dels autoritzats després del sermó a la missa major.

Tornem a les grans secades. Ja n'hem parlat d'algunes d'històriques. En els temps del franquisme a Espanya, quan anaven malament les qüestions del règim, molts recordaven que se'n donava la culpa a "la pertinaz sequia".

Sembla que aquestes fortes sequeres afectaren la segona meitat del segle XIX a Andorra. Eren temps de penúria. Les guerres carlistes, les disputes amb el bisbat per la qüestió dels delmes, el pagament de censals impossibles, el tancament de les fargues, l'acabament de la indústria de paraïres i teixidors, les amenaces de pesta i còlera, tot s'ajuntava per fer difícil la vida dels andorrans. A les males collites s'afegia la secada que dificultava el conreu i emmalaltia al bestiar. El poble, desesperat, invocava ajuda al cel. Es feien novenes i rogatives per totes les valls demanant pluja. A Andorra la Vella anaven a veure el capellà mossèn Tremosa per demanar-li processons i oracions. El sacerdot, home savi, diu que els responia: "feu processons, però feu recs!" Era com l'adagi castellà que diu: *a Dios rogando, pero con el mazo dando*. Pregueu, però feu també alguna cosa per portar l'aigua als conreus. Es diu que les dones d'Andorra, desesperades davant la situació, foren les que varen empènyer els marits a buscar la solució propugnada pel capellà.

I així, fos com fos, la major part de les cases d'Andorra, 83 famílies, es reuniren per constituir una societat encaminada a la construcció d'un rec que portaria aigua al Solà, el lloc més sec del poble. Diuen que abans (a mi m'ho havia dit el meu padri) el solà d'Andorra –ara una tarterera– era un ufanós bosc de pins. A còpia d'anys d'anar-hi a fer llenya i de tallar la fusta per fer carboneres s'hauria desboscant; les tronades, els aiguats i les esllavissades arrossegaven la terra i poc a poc el solà s'hauria convertit en una tarterera. A més a més, la vegetació no hi tornava a créixer, ja que el solà era lloc on s'acostumava a enviar les cabres a pasturar i ja se sap que brot que neix brot que es mengen.

A Andorra hi havia moltes cases que tenien cabres. Jo recordo que quan era petit al matí passava pel carrer el cabrer tocant una corneta i tothom li portava les seves cabres. Fet el ramat, el cabrer el duia cap al solà, on pasturaven tot el dia. Al vespre les tornava a cada casa, on se solien munyir.

Al solà d'Andorra no hi havia aigua i per tenir-ne poca o molta per al cabrer i les cabres s'havien fet els pouets. Els pouets és un lloc a la tarterera que just sobreploma la piscina del col·legi Sant Ermengol. Es tracta d'una petita cubeta coberta de pedres entre dos caps de roc. Deu tenir el

fons massís i impermeable. L'aigua de la pluja o de neu que es filtra entre les pedres queda retinguda al fons de la cubeta com un petit llac. Allà s'havien construït uns petits pous entre les pedres per arribar a l'aigua del fons. Aquests pous es tapaven amb pedres planes per evitar l'evaporació. Eren l'única aigua del solà per abeurar les cabres i el cabrer. Just a sobre els pouets, vora el collet de l'Infern, el cabrer hi tenia una cabana per refugiar-se en cas de mal temps. Dels pouets i de la cabana, encara se'n poden veure les restes.

Al solà, fent feixes esglaonades i robant la poca terra a la tartera, s'havien fet una colla d'hortos i terres de conreu que s'enfilaven muntanya amunt. La major part eren plantades de vinya (encara ara entre la tartera hi surten ceps), cereals, algun prat i algun hort que donava migrades verdures. A partir de mitjan segle XIX, cap al 1830-1840, amb la introducció del cultiu de la patata, s'hi conrea aquest tubèrcul.

Però el lloc, amb poca terra i sobre tartera, si no plovia amb abundància aviat era eixut, i donava migrades collites. Doncs bé, per posar-hi remei, com hem dit, es reuniren 83 famílies d'Andorra la Vella el dia 5 de desembre de l'any 1890 i constituïren una societat que tenia per finalitat la construcció d'un rec que permetés fer regadiu tanta terra del sola com fos possible.

Hem de dir que l'empresa no era gens fàcil, que les dificultats feren que el rec no passés més enlairat i fes regables tots els conreus a causa dels penyals que en dificultaven el pas: El Roc del Patapou, de la Vinya i dels Corbs. Havia de tenir un nivell determinat obligat pels rocs i tarteres que havia de travessar i sobretot per franquejar el cingle del roc del Patapou.

Estipulen, doncs, que el rec començava als prats del Bauró a la Graella (més o menys sota on ara surt el nou túnel cap a la Massana) i finia a la canal gran de la Roureda de Moles (més o menys sobre on ara hi ha la residència Solà d'Enclar).

Es construirà una peixera per captar l'aigua del riu i el rec començarà tenint 11 pams d'amplada (uns 2,75 m) els primers 50 metres. A partir d'aquí, 8 pams (uns 2 metres) fins als 150 metres. Seguint amb 7 pams (1,75 m) fins a la font de la Call (just davant la piscina del col·legi Sant Ermengol). Continuarà amb 6 pams fins a la corruba de la Gravada de Tobira (més o menys recta on comença el carrer Ciutat de Valls i des d'aquí fins al final tindrà 4 pams= 1 metre). La profunditat serà constant i tindrà 3 pams (75 cm). En tot el llarg del rec i sobre el mur de contenció hi haurà una banqueta que servirà de passatge, de 3 pams.

El rec haurà de tenir les seves clavegueres, pontarrons i ulls per a la distribució de l'aigua que calgui. Haurà de tenir el suficient desnivell i estar impermeabilitzat amb un recobriment de terra. Calcular el desnivell no era gens fàcil. Fins i tot existien en molts països càlculs i quadres de referència per saber quin era el pendent necessari segons el tipus de rec per no erosionar la solera, segons que fos de terra, de pedra, d'empedrat o d'argila.

Els pendents, les seccions i les velocitats havien de ser tals que la velocitat de l'aigua no ocasionés la desagregació de les parets i del fons de la segla; d'altra banda, aquests pendents tampoc no havien de ser massa suaus, ja que l'aigua havia de tenir velocitat suficient per arrossegat els dipòsits que es formessin.

Cada un dels socis de rec havia de satisfer l'import del canal del rec segons uns barems: els cabalons (la mesura de superfície usada llavors) de primera classe 9 pessetes; els de segona, 7,50 pessetes i els de 3a, 5 pessetes (un cabaló eren aproximadament 90 m²).

La societat nomenarà una comissió formada pels quatre contribuents principals (les quatre famílies més fortes), que seran fixos o comissionats nats, tret d'algun revés de fortuna o d'algun

impediment físic o moral, i per elecció, set comissionats més, quatre de la classe mitjana i tres de la inferior. Els càrrecs obligatoris seran per a quatre.

La comissió nomenarà un president, el vicepresident, un secretari, un recaptador, un administrador tresorer, un "atandador de ayguas" i si és necessari un celador que cuidi de la vigilància del rec, que podia ser de fora de la comissió.

De tots aquests càrrecs, el que tenia molta importància era el d'*atandador*, ja que era el que donava les tandes o torns per regar. Normalment es donaven un dia per setmana. I si hi havia molta secada, podien ser dos dies separats. Ningú no podia obrir cap més ull o estolador del rec que el que tocava el dia indicat i ningú no podia prendre l'aigua d'un altre que estigués regant. Tot i haver-hi força disciplina, les baralles entre veïns també hi eren.

Els socis tindran 15 dies de temps per pagar, que poden ser prorrogables "passat qual temps podrà la mateixa comissió vendre a pública subhasta la finca o finques dels impagats per satisfer lo precitat import i els gastos conseqüents". Us imagineu les dificultats que havien de tenir algunes famílies per fer efectiu l'import exigit? I s'estipula una dura clàusula que diu: "Ningún particular inscrit al rec tindrà dret a regar sinó la terra inscrita i pagada, ni tampoc podrà cedir sa aygua per utilitzar-se de ella ningún particular de fora la societat; y en cas de que algú se atrevia a infringir aquest article serà castigat ab la multa de la meitat del calor de la cullita que se puguia extraure de la finca regada".

També es facilita que si algú es trobava fora d'Andorra i sols venia a l'estiu pogués inscriure la seva terra per a tot el mes de juliol vinent. Tot particular haurà de deixar passar el rec i els recs de distribució.

Es fa l'escriptura pública de la societat i és curiós constatar que signen com a testimonis el Sr. Diego Rubio, metge, i el Sr. Baldomero Sánchez, mestre de música, natural de Granada, veïns de la Vila d'Andorra. El mestre de música signa amb una creu en no saber escriure.

Constituïda la societat, al cap de cinc dies, el 10 de desembre de 1880, se signava el contracte amb l'empresari Juan Minoves, empleat d'obres de Balaguer, i Pere Areny, treballador d'Andorra, per a la construcció del rec. En les clàusules s'estipula que el rec haurà de ser construït "lo primer dia de maig de 1882 (1 any i mig, més o menys), baix l'obligació de pagar 10 onces per cada mes de retard, exceptuant el cas de revolució, guerra, pesta o malaltia greu". Es diu que "correrà a càrrec dels empresaris lo extreure la terra y la pedra que barrinant o de altre modo vagia a propietat particular o camí públic. Serà una excepció la pedra que barrinat al cingle del roc del Patapou (un dels llocs més difícils per on passa el rec més o menys sobre la plaça de les Arcades) caiga en horts que confronten amb el roc. Aquestes pedres les deurà traure la Societat si es poden portar amb baiart, però si hi ha roques grosses correrà a càrrec dels empresaris barrinar-les i trencar-les per fer-les transportables".

El pressupost estipulat per a l'obra fou de 220 onces, o 6.500 lliures catalanes. L'import es pagava per quinzenes treballades, amb nota dels jornals dels treballadors i preu a què se'ls paga. Una vegada finida l'obra s'entregarà el que falti per completar el preu si ja no s'ha gastat. Es demanava que es portessin uns fiadors: Juan Minoves va presentar el pare i el fill de cal Oliva, comerciants de Sant Julià, fiadors per 35 onces, i Pere Areny, els cònjuges Manel Areny i Maria Santuré, "sos pares, pagesos, veïns de la Vila d'Andorra, fiadors per 30 onces, los quals fiadors hipotequen tots els seus béns".

Novament i com a curiositat troben entre els testimonis el mestre de música mencionat i un tal Martí Barril, natural d'Agramunt, sabater resident a la vila d'Andorra.

Segons el geògraf Salvador Llobet, que va escriure el 1946 un llibre titulat *El medio i la vida en Andorra*, tot i les penalitzacions pel retard, i les hipoteques dels fiadors, no s'hauria acabat totalment l'obra del rec fins al 1887. Si fou així, anys més tard de la data prevista, en desconec els motius.

Actualment ja existeixen quatre grans canals, dos a la plana d'Andorra i dos a Escaldes, sens perjudici d'altres canals particulars. Els prats d'altura que voregen les bordes i cortals són regats pertot arreu. Es poden veure als vessants de les muntanyes una quantitat de petits canals construïts amb gran senzillesa. Jean-Auguste Brutails, que va escriure *La Coutume d'Andorre*, publicat el 1904, també fa referència al rec del Solà i a la societat que el regeix. I ens diu que s'activen els cultius per a la irrigació, que es troba força desenrotllada.

Diu que el viatger que segueix el curs de la Valira veu de tant en tant les preses d'aigua anomenades *capagaual* o *peixeres*, que anuncien que més avall es trobarà prades de regadiu, i també veurà recs i les seves derivacions, segles o sèquies, provistes de tanques o recloses i d'ulls de rec amb estoladors que se subdivideixen en regueres i clavegueres.

Quan l'obra del rec es va convertir en una realitat la imatge del Solà d'Andorra va canviar radicalment. On hi havia ermals i rastolls secs va créixer una verdor exuberant. L'aigua cantava dia i nit vessant pel cingle del Roc del Patapou.

Els cultius dels horts s'incrementaven i es variaven. Les patates, introduïdes a Andorra cap al 1840, es feien ufanoses, i es pogueren cultivar enciams on sols s'hi feien cols i afegir tomaques on sols hi havia cebes. Les obres dels caps de paret s'omplien de flors i es construïren galliners i conillers. A poc a poc s'hi afegiren les faves, els pèsols i les llenties, els ràvecs, les bledes i els espinacs, que van fer més variats cada cop els menús dels andorrans. Fins tot s'hi posaren arbres fruiters –presseguers, pruners, pomers, perers, cirerers– i alguns ceps abandonats es convertiren en parres. I també en èpoques propícies per al contraban s'hi plantaven camps de tabac o se n'omplien reduïdes feixes.

Una marcada línia horitzontal dividia a partir d'aleshores el solà de regadiu de la tartera. Les terres que quedaven per sobre del rec amb el temps es varen anar abandonant. Ara sols en queden com a testimoni algunes parets mig enrunades. Al cap del Roc del Patapou, les feixes on s'havia cultivat el blat ara estan a l'erm i poc a poc s'omplen de bardisses.

D'un temps ençà, en no haver-hi cabrer al Solà, la tartera s'omple de vegetació. Els pins que el comú hi ha replantat hi han ajudat força. Cada any, en arribar la primavera el Solà es veu molt més verd. Al mig, la gran quantitat de corneres que en no menjar-se-les les cabres han crescut, al florir sembla que empolsimin de neu la vegetació.

Ara el rec s'ha convertit en un lloc de passeig, però no n'oblidem la seva funció original, o l'ermal podria tornar.

Mirem amb respecte aquesta obra, ingent per al temps i els mitjans en què es realitzà. Un rec capaç de portar aigua al llarg de prop de 4 km, sense pèrdues importants. Unes parets de pedra seca que han aguantat la pressió de l'aigua, el gel a l'hivern, les grosses avingudes en dies de tempesta i el pas de la gent.

Pere Canturri i Montanya,

historiador, exraonador del ciutadà i exministre de Cultura